

РЕЦЕНЗИЯ

на книгата на д-р Явор Милтенов

Златоструй: старобългарски хомилитичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване

Проф. дфн Татяна Славова

Книгата д-р Явор Милтенов (*Златоструй: старобългарски хомилитичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване*) е посветена на един от най-емблематичните паметници на българския Златен век – цар-Симеоновия Златоструй, съдържащ приблизително 180 Златоустови и Псевдо-Златоустови хомилии в 3 редакции (според досегашната изследователска традиция), запазили се в десетки славянски ръкописи. Големият текстов обем заради няколко версии, от които през вековете са се развили нови разклонения, е основната причина повече от век и половина след първите известия за Златоструя неговата текстологическата история да остава и до днес недокрай проучена. Като се добави и липсата на критическо издание на която и да е от редакциите, става ясно колко трудна задача е да се възстанови историята на първоначалната Златоустова колекция.

Явор Милтенов си поставя по-обозримата цел да установи съдържанието на отделните Златоустови редакции/сбирки и техните гръцки източници и чрез текстологически “сондажи” (“проби”) да реконструира историята им, съпоставяйки ги на макроравнище. Този изследователски метод е възможен, тъй като става въпрос за затворена текстологическа традиция с постоянен състав.

На всяка от Златоустовите редакции е посветена отделна глава в монографичното изследване с обем 551 стр. заедно с петте приложения, цитираната литература, таблицата на версиите и двата индекса. В първа глава (*Пълна редакция на Златоструй. Ръкописна традиция, състав, източници*, с. 15–82) се проучва пълната редакция, която предизвиква научния интерес с широкото си разпространение и с наличието на Предисловие. Изследването започва с него, защото то е единствената сигурна отправна точка за историята на Златоструя, доколкото съдържа достоверна информация за това кога, къде и по коя повеля е бил съставен. Като се опира на предходната археографска традиция, но и като я коригира и актуализира с нови данни, Я. Милтенов установява 31 кодекса, засвидетелствали пълната редакция – всички те са със стабилен състав и

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

подредба на словата. От тях авторът избира 7, които подлага на специално цялостно проучване – подходът е напълно оправдан с оглед на устойчивия състав на кодексите, липсата на съществени езикови различия и на текстологическа вариативност. Съпоставката между заглавията и инципитата на всичките 138 слова, от една страна в оглавлението, а от друга, в самите хомилии и гръцките им образци, довеждат Я. Милтенов до интересното наблюдение за по-голяма старинност на първите 45 слова и до предположението останалите слова (до 138) да са резултат от следващо поетапно разширение със същия източник – първоначалния свод. Важен факт е, че някои преписи съдържат само първите 45 хомилии – освен по-разгърнатото им отразяване в оглавлението, според автора на книгата, те имат и архаични палеографски и правописни черти, аналогична на византийските оригинали подредба на словата и повече изправни четения. Затова аргументирано и с право той изгражда хипотезата за два етапа в историята на пълната редакция: 1) създаване на колекция от 45 хомилии и 2) създаване на колекция, в която към 45-те са присъединени останалите 93 текста. След детайлна дескрипция на всичките 138 слова с отчитане на поредния номер, славянския инципит, византийския източник и някои други показатели тази теза намира и текстологическо потвърждение. За 6 хомилии (№ 78, 80, 81, 113 – част, 123 – част, 125) Я. Милтенов за първи път идентифицира гръцките източници, като в някои случаи опровергава битувашото схващане за славянско авторство. Съществен негов принос е, че установява ядрото на пълната редакция, а именно Златоустови серии от поучения върху Послания на апостол Павел и Деяния на апостолите, които предават само завършващата поучителна част от Златоустовия текст. Лична заслуга на автора на книгата е идентифицирането на 9 хомилии като комбинация от “изрезки”, каквато в гръцката традиция няма, а това му дава справедливо основание да ги отнесе на старобългарска почва. Много важно негово обобщение е фактът, че първите 45 хомилии на пълната Златоустова редакция са с известен византийски образец, за разлика от останалата част, в която се намират Дафнопатовите еклоги, компилациите от ексцерпти и поученията с неустановен гръцки източник. Това обстоятелство още веднъж потвърждава тезата за два етапа във формирането на пълната версия, която не е тъждествена на първоначалния свод, а е извлечение от него, дело на двама хронологически близки съставители. Така благодарение на професионалните умения и компетентност на Я. Милтенов, който изключително прецизно и търпеливо събира и подрежда и най-малкия информационен компонент от Златоустовите слова, ние за

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

първи път разполагаме с научно обоснована и аргументирана история на пълния Златоструй от неговото възникване в Преслав до разпространението му в Русия и на Атон. Като илюстрация за критическо издание и цялостно текстологическо проучване авторът на книгата представя 6-тото слово от пълната редакция на Златоструй (ω φοϋτ̄ и ω ϗ̄ρι ηεϑεϑ̄ν̄τ̄μ̄) (Приложение А. Славянският превод на хомилията *DesanctohieromartyrePhoca* и стемата на пълната редакция на *Златоструй*, с. 221–286). Критическото издание на словот е по 10 преписа (повечето досега неизвестни и необнародвани) и по гръцкия текст, а текстологическото проучване включва групиране на ръкописите със стема, езиков анализ с оглед на гръцкия оригинал, догматическата аргументация.

Нови детайли от текстологичната история на Златоструя разкрива втората глава на книгата (*Кратка редакция на Златоструй, апендикс към кратката редакция: текстологическа история*, с. 83–136), посветена на кратката редакция. След анализ на състава ѝ по 5 избрани ръкописа и текстологическа съпоставка между двете редакции Милтенов заключава, че краткият Златоструй е независима сбирка, селектирана от протокорпуса – източник и на пълната версия, и така опровергава изследователите, за които краткият Златоструй е съкратен вариант на пълния, възникнал в Русия. В почти всички статии той установява различни иновации, които разглежда като вид творческа дейност с цел преформулиране на адресата – от светска (владетелска) към монашеска аудитория. Според него съставянето на кратката редакция възхожда към втората или третата четвърт на X в., а неин автор е вероятно столичен книжовник (или екип от книжовници), който е имал достъп до първоначалната цар-Симеонова сбирка. Специално внимание Я. Милтенов отрежда на апендикса от 40 статии, чието проучване е истинско научно предизвикателство, тъй като много от текстовете му имат дълга и сложна история, нееднороден състав, непоследователна и варираща подредба, което изключително много затруднява текстологическите съпоставки. И в тази част на книгата Милтенов не изневерява на възприетия подход и проследява последвалата трансмисия на кратката Златоустова сбирка, доколкото заемки от нея той открива в третата и четвъртата редакции в кодекси от Атон. Като образец за критическо издание и пълно текстологическо изследване на краткия Златоструй той избира 19-то слово (Приложение В, с. 287–334), което издава по 10 преписа и по гръцкия текст, и реконструира текстологическата му история.

Третата глава от монографията (*Трета редакция на Златоструй – независима колекция, разклонение на кратката редакция или късна преработка?*, с. 137–154) е посветена на третата

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

редакция на Златоструй, съхранена в един-единствен препис (сръбски) от Хилендар №386 (XIV в.). В изследователската традиция този ръкопис се определя различно – като независима сбирка (3-та редакция), късна преработка или подвариант на краткия Златоструй. Разнобоят в мненията провокира Я. Милтенов да извърши текстологическа съпоставка на всичките хомилии в Хилендар №386 със съответните хомилии в пълната и кратката редакция, както и с византийските оригинали. Сравнението показва, че поне 42 статии са заети от краткия Златоструй, 10 статии – от нейния апендикс, а още няколко – от пълната редакция, като в много случаи вариантите в Хилендар №386 са по-изправни и пълни. Затова заключението на Милтенов е, че нито кратката, нито пълната Златоустова колекция са били пряк източник на сръбския кодекс, а неговият съставител е използвал няколко колекции. Милтенов не изключва вероятността съставянето на тази независима сбирка да е станало още в старобългарско време, като към текстологическите аргументи добавя палеографски и кодикологически. Като илюстрация на изводите си той представя издание и пълно текстологическо изследване на Златоустово слово върху Битие (Приложение С, с. 335–388).

Освен вече споменатия Хилендар №386 още един светогорски сръбски сборник от XIV в. привлича вниманието на Я. Милтенов – от ГИМ, Воскр. 115, който в първата си част съдържа Златоустови и Псевдо-Златоустови слова. Всъщност този ръкопис отскоро е въведен в научно обръщение и то като представител на кратката редакция. След текстологическо сравнение между всички версии обаче авторът на монографията установява, че сборникът съдържа хомилии и от кратката, и от пълната редакция, без да ги възпроизвежда в цялост и без да се влияе от подредбата им, като на места се отклонява текстологически от тях. Затова Милтенов обособява този атонски състав като четвърта редакция на Златоструя – според него относителната ѝ независимост личи и в по-изправните четения, и в случаите на съзнателна адаптация чрез вмъкване на непринадлежащи на Златоструя пасажки. Авторът онагледява тази независимост чрез цялостно текстологическо проучване и критическо издание на поместеното в сборника от ГИМ, Воскр. 115 Златоустово слово о постѣ и о милованихъ нициихъ (Приложение D, с. 389–426).

Интересна е идеята на Милтенов да потърси пресечни точки между текстологичната история на колекцията Златоструй и текстологичната история на хомилиара от типа на Михановичевия и неговия “близък” Гомириевия. Идеята е реализирана в Глава на книгата (*Архетипът на Михановичевия хомилиар и колекцията*

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

Златоструй – текстологически отношения и взаимни влияния, с. 167–186). Съпоставително се анализират общите за тези два източника хомилии, като се отчитат и техните гръцки оригинали, за да се види дали и до колко архетипът на Златоструя е повлиял или е бил повлиян от хомилитичните календарни състави. Заключение от извършеното сравнение е, че влиянието е веднъж в посока от Златоустовата протоколекция към архетипа на Михановичевия/Гомириевия хомилиар и втори път от този архетип към апендикса на краткия Златоструй, доколкото между тях излиза най-вече неизвестна досега връзка и по отношение на състава, и по отношение на текстовите версии. А това, според Я. Милтенев, означава, че формирането на архетипа на Михановичевия/Гомириевия хомилиар е станало след формирането на ядрото на първоначалната Златоустова колекция. Като илюстрация за това как историята на текста се превръща в инструмент за проучване историята на ръкописните сбирки авторът на книгата избира Златоустовото слово о пророцѣ ионѣ и о данилѣ и о трехъ отрощѣхъ и о покънии (Приложение Е, с. 427–506) и представя пълна текстологическа съпоставка на славянските преписи и издание на словото.

В последната VI глава на монографичното изследване (*Архетипът на колекцията Златоструй. Византийски източници, състав и особености на първоначалния хомилитичен свод*, с. 187–214) авторът реконструира състава на първоначалния старобългарски свод Златоструй. Идентификацията на византийските източници предоставя възможност да изгради хипотеза за начина на създаване на този свод. И при неговото генериране, и при по-късното му функциониране, според Милтенев, е бил заложен принципът за изборително предаване и селектиране на гръцкия извор. Защото характерна особеност на старобългарската протоколекция е наличието на компилации, съчетали множество ексцерпти от различни гръцки първоизточници, непознати на византийската традиция. Така съставянето на Златоустовия хомилитичен свод, отбелязва авторът, се вписва в цялостния процес на книжовния живот при владетелите Симеон и Петър, характеризира се с преводни и компилативни антологии.

Голямата заслуга на този труд е, че обследва в цялост и пълнота оцелелите отломки от цар-Симеоновия проект Златоструй, включително и в диахронен план в период от няколко века. Представената текстологична история се основава на повече от респектираща изворова база – над 180 хомилии, засвидетелствани в над 270 версии, съхранили се в над 40 славянски ръкописа, 20 които са проучени изцяло и *de visu* от Я. Милтенев. Привлечен е и значителен брой византийски ръкописи, като за първи път се

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

идентифицират оригиналите на 6 слова от пълната редакция, на едно слово от кратката редакция и на 2 слова от нейния апендикс. За първи път се обособява и непозната досега (четвърта) редакция на Златоструя. Извършено е изключително трудоемко, прецизно и високо професионално изследване предимно в областта на славяно-византийската текстология, но също и в полето на средновековния книжовен език, литературната история, славянската и византийската археография, изворознанието, славянската палеография и кодикология. Впечатлява научната зрялост на Я. Милтенов, умението му да се ориентира в огромен брой мнения, често напълно изключващи се, задълбоченит анализ и на най-дребните детайли. Безспорно монографията издига на качествено нов етап проучването на сложната и многовековна традиция на проекта Златоструй, като откроява голямата му роля в литературите на Slaviaorthodoxa. Всъщност представяната тук книга е най-завършеното, цялостно и многоаспектно изследване на Златоструя досега.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд